

METSANEENETSID – KES NAD ON?

Neenetsid on samojeedi rahvas Kirde-Euroopas ja Lääne-Siberis. Nende arv on ligikaudu 30 000. Valdav enamus neenetsitest elab tundraaladel, mistõttu neid nimetatakse tundraneenetsiteks. Lõuna pool, Siberi metsatundras ja taigas elavat gruppi tuntakse kui metsaneenetseid. Metsaneenetsite täpne arv ei ole teada, kuna ametlik statistika ei erista neid tundraneenetsitest. Viimastel aastakümnetel on teadlaste hinnangul metsaneenetseid umbes 1000–2000. Metsaneenetsid on seni tähelepanuta jäänud etniline grupp, mille asustus paikneb Tjumeni oblasti Jamalo-Neenetsi ja Hantõ-Mansiiski autonoomsetes ringkondades erinevate jõgede ülemjooksudel. Metsaneenetseid leidub peamiselt kolmel alal: 1) Kazõmi ülemjooksul Num-to järve ja samanimelise asula ümbruses; 2) Puri lisajõgedel, millest kaks kannavadki metsaneenetsi klannide nimesid (vene keeles Ajvaseda-Pur ja Pjakopur). Peamisteks keskusteks on Harampuri ja Halesovaja külad; 3) Agani lisajõgede ülemjooksudel – alal, mille keskus on Varjogani küla. Nendele kolmele piirkonnale vastavad ka kolm metsaneenetsi keele murret.

Kaart. Metsaneenetsi asuala.

Käesoleva plaadi laulud pärinevad Num-to ja Agani aladelt.

Selle elukeskkonna poolest erinebki nende elu tundraneenetsite omast, kes asustavad üksnes tundraalasilid. Tundra- ja metsaneenetsi keeled on küllaltki sarnased, kuid eelkõige foneetikas toimunud eriarendused on tänapäevaks muutnud keelekandjate teineteisest arusaamise emakeeles suheldes võimatuks ning samojeedi keelte uurijad kalduvad neid pidama eri keelteks.

Nagu tundraneenetsid, jagunevad ka metsaneenetsid klannidesse. See institutsioon oligi XIX sajandil ja osaliselt ka XX sajandil põhiline ühiskondlik struktuur, mida iseloomustasid klannisisese abielu keeld, klannikuuluvuse edasikandumine mööda isaliini ja klannisisese vastastikuse abistamise printsiip. Tänapäevaks on klannikuuluvus jäädvustunud perekonnanimeses. Inimesed teavad, millisest klannist nad pärinevad, kuid paljud traditsioonilised keelud ja tavad on hääbumas.

Metsa- ja tundraneenetsite tööjaotuse põhimõtted on küllaltki sarnased. Meeste tegevused (jaht ja kalapüük, rasked füüsilised tööd) on väljapoole pööratud ning naised hoolitsevad kodu eest, varudes ka vett ja puid. Samas erineb metsaneenetsite eluviis tunduvalt tundraneenetsite omast, kes elatuvad peamiselt suurekarjalisest põhjapõdrakasvatusest ja rändavad aastaringi väga suurtel aladel tuhandete loomadega. Metsaneenetsitel on peamisteks elatusallikateks pigem jaht ja kalapüük ning põhjapõdrakasvatus on neile traditsiooniliselt kindlustanud transpordi ja neid osaliselt ka lihaga varustanud. Metsaneenetsi põdrakarjad on võrreldes tundraneenetsi omadega väga väikesed – poolesajapealine kari on juba arvestatava suurusega. Agani alal koosneb suurim kari umbes kahesajast loomast. Transpordiloomana on põhjapõder Num-to alal kuni tänapäevani oluline. See roll on aga taandunud neis piirkondades, kus naftatööstus on soodustanud nii tehnika kui ka kütuse kättesaadavust: seal on mootorsaan asendanud põdrarakendi, karju aga peetakse peamiselt liha pärast. Lisaks on põdrakarja omamine oluline rahvusidentiteedi tunnus kriitilises olukorras.

Metsaneenetsite põdrad võivad toitu leida palju lihtsamalt kui tundraneenetsite omad, sest taigas ja metsatundras on samblik rikkalikum. Sellepärast rändavad metsaneenetsid vaid hooajati ning võrdlemisi väikestel aladel; osa aastast liiguvad karjad täiesti vabalt. Sellest suhteliselt paiksest eluviisist on tingitud ka metsaneenetsite elamu areng. Pool sajandit tagasi elasid metsaneenetsid pidevalt püstkojas, kuid nüüdseks on enamik neist ehitanud endale, kui mitte kõigis, siis vähemalt talvistes peatuspaikades, ühetoalised palkmajakesed. Nõukogude võimu tulekuga kaasnes põdrakarjade kollektiviseerimine ning jahi ja kalapüügi tegelevate ühismajandite organiseerimine. Selle programmi elluviimiseks aeti inimesed küladesse elama. Seepärast on tänapäeval kõigil metsaneenetsitel elamu ka külas. Siiski – põhjapõdrakasvatusega ei saadud tegeleda teistmoodi, kui karjadega looduses elades ning ka jaht ja kalapüük toimusid metsas, tänu millele pole metsaneenetsite side looduskeskkonnaga iial katkenud. 1990. aastatel sattusid kolhoosid ja sovhoosid raskustesse: Varjogani kolhoos lagunes, viies endaga enamuse töökohtadest külas; mujal on mingi ühismajandi vorm säilinud. Samas on Hantõ-Mansiiski piirkonna põlisrahvastel taastatud õigus kasutada maid, kus nende suguvõsad traditsiooniliselt jahti pidasid, kala püüdsid või põtru karjatasid. Seega on osa neenetseid taas hakanud elama põhiliselt metsas.

Metsaneenetsite eluviisi ja arenguväljavaateid on viimastel aastatel tugevasti mõjutanud naftatööstuse levik. Kui suuremal osal metsaneenetsi aladest ei mängi see (veel) olulist rolli, siis Agani metsaneenetsid elavad just rikkalike naftaleiukohtade piirkonnas ning paljud nende traditsioonilised jahi- ja karjamaad on juba üle läinud naftatöösturite kätte. Sellel põhjusel on mitu tagajärge. Varjogani külaga seotud põliselanikud (handid ja neenetsid) on hakanud saama kompensatsiooniks nii raha (mis mingil määral soodustab külas juba laialt levinud töötust), kui ka muid materiaalseid hüvesid – mootorsaane, elektrigeneraatoreid, bensiini. Samas on nende inimeste elu, kes on valinud traditsioonilise eluviisi, raskemaks muutunud: jahiloomi ja kala on üha vähem, karjamaid ei jätku, looduse reostamine on võtnud hirmuäratavad mõõtmed. Lisaks sellele on uusasukate sissetung nii võimas, et traditsioonilised väärtused on väga tõsiselt ohustatud. Agani alal valdavad veel vaid üksikud noored neenetsi keelt, mida kasutatakse ainult marginaalse suhtlemiskeelena. Tegelikult kuulub küla “rahvuskooli” programmi selline aine nagu neenetsi keel, kuid seda õpitakse pigem kui võõrkeelt ning kooliõpetuse baasil ei ole veel keegi seda omandanud.

Num-to alal, seevastu, pole võõraste sissetungi toimunud. Seal on traditsiooniline elulaad paremini säilinud: tehnikat kasutatakse vähem (kütust pole saada); põhjapõdra roll on püsitud; loomi ja kala leidub tunduvalt rohkem. Seetõttu on ka neenetsi keele oskus laialt levinud ning vastupidiselt eelmainitud näitele ei valda ainult üksikud inimesed Num-tos emakeelt, mida kasutatakse igapäevase suhtluskeelena. See tõsiasi seletab ka, miks enamik käesoleva plaadi lauludest on pärit Num-to alalt. Sarnaselt keelega on seal ka folklooritraditsioon elujõulisem kui Agani alal. Tuleb paraku nentida, et Num-toski jääb järjest vähemaks vanema põlvkonna esindajaid, kes pole käinud internaatkoolis ning kelle jaoks elav suuline pärimus on lapsepõlvest peale olnud elu loomulik osa.

LAULIKUD

Aleksandr Tšipahevitš Loganõ (Tatva) kuulub Ngahanõ klanni. Ta on sündinud 1959. aastal Num-to lähistel. Ta elab praegugi tundras, kus tema esiisade suvine laagripaik on asunud juba sajandeid. Kuna Tatva jäi kolmeaastaselt pimedaks, pole ta kunagi käinud ei koolis ega sõjaväes ning valdab seetõttu vene keelt halvasti. Samas on ta üks rikkalikuma ja puhtama metsaneenetsi keele rääkijaid üldse.

Lapsepõlvest peale on Tatva kuulnud neenetsikeelseid lugusid ja laule vanaemalt ning teistelki jutustajatelt. Nii on tema mällu jäädvustunud tohutul hulgal oma rahva folkloori. See ongi põhjuseks, miks valdav osa meie plaadi lauludest on salvestatud Tatva esituses.

Viimastel aastatel on Tatva koos oma naise Allaga töötanud Obi-ugri Rahvaste Taasünni uurimisinstituudi teadurina Hantõ-Mansiiskis. Nende ülesandeks on metsaneenetsi folkloori lindistamine, tekstide litereerimine ning tõlkimine instituudi arhiivi tarvis.

Juri Kõlevitš Ajvaseda (Juri Vella) kuulub Vella klanni. Ta on sündinud 1948. aastal Varjogani küla lähistel. Lapsepõlves veetis Juri palju aega koos oma isapoolse vanaemaga, kes oli tugev neenetsi kultuurikandja. Temale võlgnebki Juri tänu oma emakeele oskuse eest.

17-aastaselt jättis Juri pooleli Surguti keskkooli, pöördus tagasi koju ning abiellus varsti Agani külast pärit handiga. Agani külas elatud aastate kestel on ta pidanud erinevaid ameteid postiljonist kuni külanõukogu esimehena. 1980. aastatel kolis pere Varjoganisse, kus Juri töötas riigimajandis kütina. Samal ajal astus ta kaugeõppes Moskva kirjandusinstituudi luuleosakonda, mille lõpetas 1989. aastal. 1990. aastast alates on ta aktiivselt tegutsenud nii kirjaniku, kodu-uurija kui oma rahva huvide eest võitleva ühiskonnategelasena. Ta on välja andnud metsaneenetsikeelset ajalehte *Tilhivsama* ('Meie Elu'), mis on jäänud seni ainsaks selles keeles ilmunud jätkväljaandeks. 1991. aastal loodi Juri initsiatiivil Varjoganis vabaõhumuuseum, kuhu koguti metsast Varjoganisse kolinud perede tühjaksjäänud ehitised. Samal aastal loobus Juri küti ametist, ostis kümme põtra ning alustas põdrakasvatamist Vellade vanal territooriumil Tjujtjaha ülemjooksul. 1995. aastal asutas Juri erapõhjapõdrakasvatajate liidu, mille esimehena ta tegutses aastatel 1996–2000.

Juri on avaldanud neli venekeelset luulekogu, viimases neist leidub ka kolm metsaneenetsikeelset luuletust. Üldsus tunneb teda kirjanikunime Juri Vella järgi, mida allpool kasutame meiegi.

Tatina Sobolevna Kazamkina (Tatina) on pärit Tjotti klannist. Ta on Juri Vella ema, kes pärast Juri isa surma abiellus uuesti handiga. Tema sünniaeg ei ole täpselt teada. Ametlikel andmetel on ta sündinud 1930. aastal, kuid arvab ise, et on kolm või neli aastat noorem. Tatina mäletab, kuidas pere kolis tema lapsepõlves Puri aladelt lõunasse kalarikkamate jõgede juurde, Agani lisajõgede ülemjooksudele. Ta abiellus väga noorena endast vanema neenetsiga ning jäi leseks, kui poeg Juri oli 5-aastane. Hiljem on ta elanud enamasti Varjogani külas handi keskkonnas, kuid suhtleb pojaga neenetsi keeles. Tatina on ansambli lauljana esinenud nii kohalikel kui piirkondlikel üritustel.

Ljudmilla Koltševna Ajvaseda (Njonju) on pärit Jusi klannist. Vanuse kohta täpsed andmed puuduvad. Ta on pärit Puri aladelt, kuid kolis peale abiellumist Varjoganisse, kus elab tänini. Njonju on koos Tatinaga laulnud Varjogani naiste ansamblis, mis on püüdnud kohandada metsaneenetsi traditsionaalset muusikat laval esitamiseks.

Veku Aljakovitš Pjak (Pjahk-Väehku) kuulub Pjahki klanni. Tema täpne sünniaeg ei ole teada. Passis on Pjahk-Väehku sünniajaks märgitud aasta 1931, kuid ta ise väidab, et vene ametnikud panid selle numbri kirja suvaliselt ning tegelikult on ta kümme aastat vanem. Seega on Pjahk-Väehku üks eakamaid metsaneenetseid Num-to piirkonnas. Pjahk-Väehku vanemad olid pärit Ljamini keskjooksult. Tema praegune elukoht on Num-to asula lähistel, kus ta peab põhjapõdrakarja.

Tula Jakovlevna Pjak on Pjahk-Väehku naine. Ta pärineb Ngahanõ klannist. Tula on umbes kaheksakümmend aastat vana. Tema isapoolne vanaisa Kalljat oli üks kuulsamaid metsaneenetsi šamaane, kes, oli muuhulgas ka soome keeleteadlase Toivo Lehtisalo keelejuht 1914. aasta välitööde ajal Ljamini jõe piirkonnas. Tula on hea jutuvestja ja teab ka palju laule.

•••

Käesoleva plaadi laulud on salvestatud väga erinevates tingimustes. Üks osa neist on kogutud välitööde käigus aastatel 1998–2001:

- Tatina Kazamkina laulud on lindistanud Eva Toulouze 1998. aasta oktoobris lauliku kodus Varjoganis;
- Njonju Ajvaseda laulud on lindistanud Kaur Mägi ja Eva Toulouze 2000. aasta oktoobris Varjoganis;
- Veku ja Tula Pjaki laulud on lindistanud Kaur Mägi 2001. aasta oktoobris Num-to lähistel.

Ülejäänud laulud on Aleksandr Logany ja Juri Vella Tartu-visiidi ajal helisalvestanud Jaan Tamm Eesti Kirjandusmuuseumi helistuudios 2000. aasta novembris.

Plaadil esitatud laule säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumi heliarhiivis.

TRANSKRIPTSIOONIST

Transkriptsioonist

Käesolevas tekstiis on metsaneetsi keele kirjutamiseks kasutatud lihtsustatud soome-ugri foneetilist transkriptsiooni. Lugemise hõlbustamiseks toome siinkohal ära mõned selgitused kasutatud kirjaviisi kohta:

- * Kuna vokaalide pikkusopositsioonidel on metsaneetsi keeles tähendust eristav roll, on pikad vokaalid märgitud kriipsuga tähemärgi kohal: *ō, ā, ī, ū* jne.
- * Tähendust eristavaks nähtuseks on metsaneetsis ka palatalisatsioon, mistõttu palataliseeritud kaashäälikuid märgitakse apostroofiga kasvastava tähe kohal või järel: *d', t', n', p'* jne.
- * Transkriptsioon on üldjuhul fonemaatiline, ja mõned üksikud juhud, mil ühe ja sama foneemi kahe allofooni hääldus sõltuvalt positsioonist on kvalitatiivselt silmatorkavalt erinev: eri märki on kasutatud /e/ allofooni *ɛ* (hääldub ligikaudu nagu eesti *õ*) ning /i/ allofooni *i* (hääldub ligikaudu nagu vene *и*) kirjutamiseks. Samuti on kõrisulghääliku /ʔ/ üheks variandiks enne teatud kaashäälikuid preaspiratsioon³ (hääldub nagu lühike *h* enne konsonanti). Tegemist on sama foneemi esindajatega, kuid kuna nende hääldus on väga erinev, oleme kasutanud kaht eri märki. Fonemaatilise põhimõttest kaldub teatud mõttes kõrvale ka pika diftongi /*äe*/ lühikese vaste märkimine, mis enamasti hääldub diftongina *ai*. Probleem on selles, et metsaneetsi keeles võib teatud juhtudel esineda ka vokaalisekvents /*ai*/, kuid niiõrd harva (käesolevas tekstiis näiteks ei esine kordagi), et me pole pidanud otstarbekaks seetõttu loobuda lühikese diftongi ligikaudsest häälduspärasest märkimisest.
- * Silbialguse /*j*/ hääldub eri metsaneetsi murretes erinevalt: Num-to *jahald'aha*, Agan *t'aha*, Pur *d'aha*, seepärast on ka see foneem märgitud häälduspäraselt.
- * Märgiga *ʌ* (*á*) tähistame metsaneetsi keeles ja mõnedes handi murretes esinevat helitult *l*-häälikut ehk "frikolateraali" (kõlab umbes nii, nagu hääldataks häälikuid *h* ja *l* üheaegselt).

METSANEENETSI MUUSIKAST

Ehkki tänapäeva metsaneenetsite asustus paikneb taigavööndis, on metsaneenetsid sarnaselt tundraneenetsitele arktiliste muusikatradsioonide kandjad. Metsaneenetsi muusikat pole küll helisalvestatud ega uuritud nii põhjalikult nagu tundraneenetsite oma, kuid üldjoontes ei ole erinevused nende vahel kuigi sügavad. Me võime neid käsitleda ühe ja sama muusika dialektidena, kuigi nende ühis- ja erijooned on praeguseks veel täpselt määratlemata.

Metsaneenetsi muusika on valdavalt vokaalne. Nagu paljude Siberi väikerahvaste kultuuride puhul, nii väidetakse ka neenetsite kohta, et instrumentaalmuusika puudub neil täiesti. Parimal juhul mainitakse šamaanitrummi olemasolu. Need primitiivsed pillid nagu vibud, vurrid ja viled, millel puudub spetsiaalne häälestus ning mis praegu kasutusel enamasti lastemänguasjadena, jäetakse kõrvale. Muusika ja kogu kunsti kontseptsioon on tänaseks siiski niivõrd palju avardunud (võibolla valgunud tagasi oma muistsetesse mõõtmetesse?), et näiteks muusikalisel vibul tekitatud rütmiliselt organiseeritud helid peaksid siiski muusika "serval" koha leidma.

Siberi erinevate väikerahvaste muusikad paeluvad meid eelkõige sellega, et nende aluseks on euroopalikust muusikakontseptsioonist erinevad tõekspidamised. Need hõlmavad nii muusikalise heli olemust, kompositsiooniprintsiipe kui ka muusika esitust ja kasutust. Selgituseks kuulajale, kelle kõrvadele neenetsi helikeel tundub võõras, soovime rõhutada, et kogu arktiline kultuur on mitmesuguste heliliste nähtuste suhtes palju sallivam võrreldes meie läänemuusikateooria-kesksete arusaamadega.

Metsaneenetsi laulud on soololaulud, mistõttu improvisatsiooni osatähtsus on neis suur. Laule kuulates võime täheldada kahe erineva stiili olemasolu. Nendes stiilides sisalduvate võimaluste piires püsides kujundavad laulikud välja oma individuaalsed stiilid e. idiolektid. Individuaalsed erinevused ühe stiili sees on väikesed, kuid kahe stiili vahelised erinevused on võrdlemisi sügavad. Mainime siin vaid peamist. Ühe stiili viisid on meetriliselt korrastatud, jättes seetõttu pisut tantsulise mulje, ehkki need tegelikult pole kunagi tantsuviisid olnud (nt. Atpälha laul, vt. ka noodistus). Teise stiili viisidele on iseloomulik nn. vaba meetrum (nt. Utpi ema isiklik laul). See on joon, mis lähendab metsaneenetsi viise näiteks euroopalikes pärimuskultuurides tuntud itkudele ning muudab need pisut kõnellähedaseks. Nii nagu esimestel pole seost tantsimisega, puudub teistel tegelik side itkemisega. Tegemist on vaid struktuuralse sarnasusega.

Tundraneenetsi vokaalmuusikat on klassifitseeritud erinevatest põhimõtetest lähtudes. Euroopa rahvaste pärimusmuusika (teksti)uurimisest väljakasvanud žanrisüsteemi järgides jagatakse see tavaliselt eepilisteks, lüürilisteks ja rituaalseteks lauludeks. Selline liigitus on üsna problemaatiline. Metsaneenetsi laulud ei mahu kuigi hästi euroopaliku kolmikjaotuse raamesse. Me eelistaksime metsaneenetsi muusikast rääkides kasutada rahvapäraseid žanrinimetusi, kuid paraku on andmed nende kohta väga lünklikud. Seepärast on laulud plaadil rühmitatud järgmiselt: jutustavad laulud, isikulaulud, rituaalsed laulud ja naljalaulud.

JUTUSTAVAD LAULUD

Selle nimetuse alla oleme paigutanud need laulud, mida metsaneenetsid ise seostavad *šotpaws*'i žanriga. Iseenesest pole *šotpaws* ('muinasjutt') tänapäeval laulužanr, vaid pigem narratiivne žanr. Seda terminit kasutavad neenetsid igasuguse väljamõeldud jutustuse kohta. Kuigi termin kui selline vastab tundraneenetsi *sjudbabs*'ile, mis on eepiline laul vägilastest ja nende tegudest, pole sellist eepilist joont tänapäeva metsaneenetsi jutustustest ega lauludes seni leitud. Üldiselt mainivad metsaneenetsid nagu teisedki põhjarahvad, et kunagi olid kõik nende *šotpaws*'id algusest lõpuni lauldavad.

Jutu ja laulu seostamise mooduste põhjal saab *šotpaws*'is eristada kolme vormi:

- Lauldud või retsiteeritud fragmendid võivad olla tervikliku *šotpaws*'i osad. Kogu *šotpaws*'i mäletatakse kas osaliselt või üldse mitte, ning esitluse tuuma moodustabki lauldud või rütmilise lugemise kujul esitatud osa.

- Teine vorm esineb siis, kui lauldakse terve muinasjutt. Sel juhul on tegemist üldiselt lühikeste lugudega, kus tegelasteks näiteks loomad (siin "Hiirelaul").

Neid kaht tüüpi nimetatakse liitsõnaga *šotpaws -kinaws* ehk jutt-laual. Nende vormide olemasolu viitab sellele, et *šotpaws*'id võisid kunagi tervikuna lauldavad olla.

- Kolmandaks võib laul olla loo osa, st. jutustuse tegelase poolt esitatud laul (siin "Atpälha" lauluepisoodid).

Metsaneenetsi teine jutustav žanr kannab nimetust *wana*, mis on tõeliseks peetud lugu. Sellesse žanrisse kuuluvad lood, milles räägitakse, kuidas vanasti elati ning millesse metsaneenetsid suhtuvad kui realselt aset leidnud sündmusesse. Nii *wana*'i kui *šotpaws*'i jurtustamine on neenetsite jaoks meeldiv interaktiivne ajaviitevorm. Üldiselt on teada, kes on hea jutuvestja ning temalt oodatakse seltskonnas jutustamist. Esineja aga ootab kuulajailt omakorda nende emotsionaalseid reaktsioone, küsimusi ning kommentaare, mis kuuluvad esinemise juurde.

Oleme plaadile valinud katkendi *šotpaws*'ist "Atpälha", mille sisukokkuvõtte järgnevalt esitame. Tegelik jurtustamine võttis ligikaudu 20 minutit ning sisaldas kaht laulu. Ühtlasi lisame, et tundraneenetsi narratiividel pole kindlaid pealkirju. Atpälha on vaid jutu peategelaseks oleva tütarlapse nimi, mida metsaneenetsid sageli kasutavad loo identifitseerimiseks. "Atpälha" esitaja Tatva järgi on see lastemuinasjutt. Laulud kujutavad episoodis, kus tüdruku isa laulab oma tütre isikulaulu (see on omaette laulužanr, millest tuleb juttu allpool).

Foto 1. Tatva

Atpälha

Ühel mehel oli valge peaga tütar, keda kutsuti Atpälhaks ('Luigesarnane'). Lapse ema suri ja mõne aja möödudes võttis mees endale kaks uut naist. Terve päeva valmistas isa õues tööriistu ning laulis:

Noodistus (2 rida)

*Atpälha,
ühel päeval,
kui sa lähed mehele,
sõidad karavani eesotsas*

Mehe uued naised olid lapse peale armukadedad. Nad kohtlesid teda halvasti ning andsid talle vähe süüa. Kord kutsusid nad näljase tütarlapse püstkotta ning käskisid tal suu lahti teha, öeldes, et tahavad teda põhjapõdra luuüdiga kostitada. Selle asemel aga viskasid nad tüdrukule kurku tulise vasest sõrmkübara. Atpälha kukkus maha. Kui isa jahilt koju jõudis, teatasid naised, et Atpälha on surnud. Suures kurbuses rakendas mees parima põdra, pani tütre saanile ja käskis põdral minna otse teise ilma.

Teel ärkas Atpälha üles. Sõites märkas ta inimesi, kes kandsid onni juurde puid. Kui mehed soovisid puusületäit maha panna, jäi see nende käte külge kinni. Need olid inimesed, kes elu ajal teiste puid olid varastanud. Järgmiseks nägi tütarlaps inimesi, kes kandsid õlgadel mõrda kaladega, kuid ei saanud seda õlgade küljest lahti: oma elus olid nad end toitnud võõrastest mõrdadest varastatud kalaga. Siis nägi Atpälha mehi ja naisi, kes metsas magasid üheainsa naha all, kiskudes kumbki nahka enda poole. Need olid paarid, kes olid üha üha riienud, suutmata üksmeeles elada.

Lõpuks jõudis Atpälha suure laagri juurde. Ühest püstkojast väljus naine. See rõõmustas Atpälhat nähes ja kutsus tüdruku sisse, et anda ta oma pojale naiseks. Talle pakuti süüa, kuid liha, mis talle anti, oli täis usse ja kärbssetõuke. Atpälha keeldus söömast. See kestis mitu päeva. Lõpuks otsustas ema, et miniale tuleb anda head liha ning selleks on vaja tappa põder. Aga kui Atpälha sai härja jala söömiseks, avastas ta, et naha all vingerdasid needsamad suured ussid ja kärbssetõugud ning keeldus söömast. Siis Atpälha mees vihastas ja lõi naist tugevasti vastu selga. Miski lendas Atpälha suust välja, tütarlaps kukkus maha ega mäletanud enam midagi.

Kui tüdruk ärkas, viibis ta oma põdraga metsas. Laagrit polnud – selle asemel oli hoopis surnuaed. Maast leidis ta sõrmkübara. Atpälha rakendas oma põdra saani ette ja käskis tal koju minna. Mööda teed sõites ei näinud tüdruk enam kedagi – seekord oli ta ju elus. Kui ta koju jõudis, olid kõik imestunud teda elusana nähes. Atpälha selgitas, mis temaga juhtunud oli. Vihane isa läks püstkotta ja tappis mõlemad naised, kes ilmselt olid nõiad. Isa ja tütar elasid rahulikult edasi, kuni Atpälha suureks sai ja mehele pandi. Siis sõitis ta karavani eesotsas, sest nii oli tema kohta lauldud:

*Luigele sarnaselt sina
kunagi sõidad
karavani eesotsas.*

Selles muinasjutus väljendub laulu küllaltki mõjus funktsioon: isa on oma tütrele laulu teinud ja see laul on aktiivne tegur, mis äratas kasuemade armukadedust.

Kui esitatud laul on vaid ühe tervikliku *šotpaws*'i fragment, siis üleminek jutustamise ja laulmise vahel on üsna sujuv. See tähendab, et laulutekst võib jätkuda sealt, kus kõne pooleli jäi ning vastupidi. Küsimusele, miks ja millal kõne läheb üle lauluks, vastas meie metsaneenetsi kaastööline Juri Vella järgmist.

Varem lauldi seda [šotpaws'i] tervikuna. Hiljem inimesed enam ei osanud tervikuna laulda, siis hakati osaliselt jutustama: algul natuke laulab, siis

jutustab selle ümber. Järjest vähem lauldi ja rohkem jutustati. Kui kangelase olukord on väga raske, siis on seda episoodi parem edasi anda lauldes. Kui saabub kergendus pärast keerulist olukorda, siis on ka seda õigem laulda.

Mis puudutab kõnelt laulule ülemineku põhjusi, siis, vähemalt teoreetiliselt, peaks see toimuma tegevuse pöördpunktides või emotsionaalselt pingelistes episoodides. Selle üle, kuidas teooria sobib kokku tegelikkusega, on igaljuhul võimalik otsustada järgnevaid tekste lugedes.

čičimāṅk kāl'a

Marjane kala (Tatva)

<i>čičimāṅk kāl'a</i>	Marjane kala
<i>kiṅiṛčēmalaha</i>	justkui külmutatud
<i>maṅ ṅimi?ṅāt</i>	on minu nimi.
<i>ṅahaḷ po ṅūḷatu</i>	Kolm aastat otsitakse
<i>čičimāṅk kāl'a</i>	marjast kala.
<i>maṅa? ṅūḷama?</i>	Me otsime
<i>ṅahaḷ po</i>	kolm aastat.
<i>ṅahaḷ sṅiḷe?ej</i>	Kolme komi
<i>maṅ d'ātaḍ'an</i>	ma kohtasin.
<i>wāṛnanti māḷama</i>	Rääkima hakates nad ütlesid:
<i>ṅamāen ṅāepa?t</i>	“kes sa küll olla võiksid?”
<i>maṅ taḷam māt</i>	Mina ütlesin nii:
<i>kuṅamna ṅūḷ'ala?</i>	“kust te otsite,
<i>čičimāṅk kāl'a</i>	marjane kala
<i>kiṅiṛčēmalaha</i>	justkui külmutatud,
<i>čamat mēṅāt</i>	näe, siin ma olen!”
<i>kuṅamna ṅūḷ'ala?</i>	“Kust te otsite,”
<i>taḷam mā?ṅiw</i>	nii ta ju ütles.
<i>ṅaḷka sṅiḷam</i>	Suur komi
<i>wāṛnanta māḷama</i>	rääkima hakates ütles:
<i>šan čikihamahana</i>	“no eks siis
<i>šānakoholašama?</i>	hakatuseks mängigem!
<i>ha?muḷkoholašama?</i>	Hakatuseks hüpakem!”
<i>ṅaḷka sṅiḷam</i>	Suur komi
<i>tat sanaḍ'at</i>	kui hüppas,
<i>sampl'āṅk čīman</i>	viie sülla peal
<i>nūš ka?mḍ'at</i>	seistes maha kukkus.
<i>d'ēḷ sṅiḷam</i>	Keskmine komi
<i>tat sanaḍ'at</i>	kui hüppas,
<i>d'u'ke čīman</i>	lausa kümne sülla peal
<i>nūš ka?mḍ'at</i>	seistes maha kukkus.
<i>ṅuča sṅiḷam</i>	Väike komi
<i>tat sanaḍ'at</i>	kui hüppas,
<i>d'u'kat wata</i>	viieteist sülla peal
<i>sampl'āṅk čīman</i>	
<i>nūš ka?mḍ'at</i>	seistes maha kukkus.
<i>čičimāṅk kāl'a</i>	Marjane kala
<i>kiṅiṛčēmalaha</i>	justkui külmutatud

<i>tat sanad'at</i>	kui hüppas,
<i>šičadu' čīman</i>	kahekümne sülla peal
<i>nūš ka'md'at</i>	seistes maha kukkus.
<i>ňahał sānjlam</i>	Kolm komi
<i>tałam mantalaaha</i>	justkui nii ütlesid:
<i>ńīnmajma' pīlāt</i>	“ilmselt me teda võita ei suuda.”
<i>haŋutu ka'md'at</i>	Oma pilgud nad langetasid:
<i>čīlimāŋk kālā</i>	“marjane kala
<i>ńātna' wētuma</i>	on meist tugevam.”

kun'kil'i-ŋas'ki

Kungskili-laps (Tatva)

<i>ŋałka pālīŋōta</i>	Suur tsaar
<i>čīkihamašana lušī nāŋ</i> <i>tāwmaj kānd'a'aj</i> <i>čūkułampruŋāta</i>	See ju jõudis venelaste juurde. Suur tsaar kiusas teda.
<i>ŋałka pālīŋōta</i> <i>pjta tałam māš</i>	Suur tsaar, ta ütles nii:
<i>Numu' pātałkana</i>	“taevaste raamatus
<i>čīm nāłama čīm čam ŋajta</i> <i>čīkej kū'dīn</i>	hammas, vaskne hammas näe seal on, see mulle too!”
<i>kun'kil'i-ŋas'ki čāhāj-ŋamj</i> <i>d'ahana ŋahał d'āijlāt</i>	Kungskili-laps haiguste isanda maal kolm [korda] käis.
<i>ňahamtj mēmahanaŋ čāhāj-ŋamj</i> <i>šotrja nīlēm māłama</i>	Kolmandal korral haiguste isand, vägev vanaisa ütles:
<i>ŋō'kna kähāj</i> <i>ŋamjta kušej kad'a</i>	“mingem kahekesi, mis tal (=tsaaril) küll hakkas.”
<i>ŋałka pālīŋōta d'an tāwd'aj</i> <i>šotra nīlēm</i>	Jõudsime suure tsaari maale. Vägev vanaisa
<i>ŋałka pālīŋōta</i> <i>ša'at nūł'at</i>	suure tsaari näo ees jäi seisma.
<i>ŋamjmt nāŋäet</i> <i>kun'kil'i ŋas'ki</i>	“Mispärast Kungskili-last
<i>čūkułampruŋāł</i> <i>mañ kād'imaj</i>	kiusad, minu maha jäetut?
<i>kułkałi homa ŋu' mē'tamta</i> <i>čimta kīmał mi'tŋāta</i>	Kuitahes hea [inimene] kellele annaks oma hamba?
<i>ŋałka pālīŋōta</i> <i>ŋamjmt nāŋäet</i>	Suur tsaar, mispärast
<i>čūkułampruŋāł</i> <i>kun'kil'i ŋas'ki</i>	kiusad Kungskili-last?”
<i>ŋałka pālīŋōta</i> <i>kunna kajwunūta</i>	Suurest tsaarist mis sai
<i>ńlłkamaj namt</i> <i>čeptjma nāna</i>	me isegi ei kuulnud. Järgmisel päeval

<i>ηαλκα πάλιηότα</i>	suur tsaar,
<i>níimi kaastanta</i>	tema linna teine
<i>wäes áemd'aptamaj</i>	pool langes kokku (=pooled elanikud surid)

šingkaalaha niñi

Majavaimu-sarnane Nõnnõ (Tatva)

<i>πάλιηόταhat še'ew wētumāt</i>	Tsaari seitse [korda] võitsin,
<i>ηάλταhanañ wēšāt tāwli?</i>	omal jõul ma ju siia ei jõudnud.
<i>mañ níimi?ηāt šingkaalaha niñi</i>	Mu nimi on Šingkaalaha ('majavaimu-sarnanae') Nõnnõ.
<i>πάλιηόταhat še'ew wētumāt</i>	Tsaari seitse [korda] võitsin.
<i>še'ewtähänaj wiçi? d'õlihiñ</i>	Seitsmendal [korral] vete sügavustesse
<i>še'ej ηäetaptāna?</i>	mind saadeti
<i>πōčkan hejläš</i>	tünnis uputades.
<i>ηάλταhanañ wēšāt tāwli</i>	Omal jõul ma ju siia ei jõudnud,
<i>wiçi? d'õlhana</i>	vete sügavuses
<i>wit-wēΛ-waisi'ku niilēj</i>	Vee-pealik-vanamees
<i>πōčkan ηat'ηāš</i>	tünni lõhkus.
<i>wit-wēΛ-waisi'ku niilēj</i>	Vee-pealik-vanamees
<i>še'ej hātanāš</i>	mind aitas.
<i>niili nehehana mañ tāwd'am</i>	Vanamehe jõul (=abil) ma jõudsin siia,
<i>niilēj māš</i>	vanamees ütles:
<i>ηutahamahana kunad'a'ajhaat</i>	"kätest sa mitte iial
<i>kāš niñ kān</i>	surma ei sure (=sind ei tapeta)."
<i>čētahama tāwmahatañ</i>	Nüüd siis minu kohale jõudes
<i>hahaΛ hāñi'le'ej</i>	kolm komi -
<i>kajta pād'an</i>	vaeseskest mu käest said.
<i>ne-te'tad'a'aj</i>	Rikas naine,
<i>tūtaj čud'id'īn</i>	süüta minu jaoks tuli!
<i>šingkaalaha niñi</i>	Šingkaalaha Nõnnõ
<i>d'ēd'ahañ pōmna</i>	tšummikatete kaudu
<i>hñwaj numkna</i>	pakaselise ilmaga
<i>kuakaši panjisi tāwaj</i>	ilma ühegi riideta jõudis kohale.

lampasātu'ta

Kaunissuusk (Tatva)

<i>lampasātu'taj ηas'kiud'ēΛ</i>	Kaunissuusk-lapsuke.
<i>wēša Λampi niñia</i>	Raudsetel suuskadel
<i>kukiñamähäna ηas'kiud'ēΛ</i>	ükskord see lapsuke
<i>hājmu wētamaj niñmanta šēΛ</i>	minnes märkas sõjamehi.
<i>hājmu? wēΛwu'ta niñi'maj</i>	Sõdalaste pealikku kutsuti
<i>kūle'ej waisi'ku niñi'maj</i>	Põdrapull-vanameheks kutsuti.
<i>ηūta kēñkmana</i>	Oma käe varjust
<i>talām hañuta ηäetapta</i>	nii pilgu ta saatis.
<i>tj? šeha čēna</i>	Kohas, kus põdrad on karjamaal olnud,

΄αηκαλ**Hiir (Njonju)**

<i>΄αηκαλ, ΄αηκαλ ηαμῶλ?</i>	“Hiir, hiir, söö!”
<i>ηαμῖ κᾶλα, ηαμῖ κᾶλα</i>	“Mis kala [see on]?”
<i>ρῖλι? ηαιωα?</i>	“Haugipead.”
<i>šōj ḥuča</i>	“Mu kõri on väike,
<i>ḥīt ηαμῶλτ</i>	ma ei söö.”
<i>ηαῖ λαράχαλτ</i>	Aerutas edasi.
<i>wēntat hatamana</i>	Kiire vooluga kohas
<i>ηαῖ ηῖςῖμ κῶηα</i>	leidis jälle asula.
<i>ηαςῖki? māwōn?</i>	Lapsed ütlevad:
<i>΄αηκαλ ηαμῶλ?</i>	“Hiir, söö!”
<i>ηαμῖ κᾶλα</i>	“Mis kala?”
<i>λαηκυλλα</i>	“Säinas.”
<i>ḥīt ηαμῶλτ</i>	“Ma ei söö,
<i>šōj ḥuča</i>	mu kõri on väike.”
<i>ηαῖ λαράχαλτ</i>	Aerutas edasi,
<i>ηαῖ ηῖςῖ κῶηα</i>	leidis jälle asula.
<i>ηαςῖki? māwōn</i>	Lapsed ütlevad:
<i>΄αηκαλ ηαμῶλ?</i>	“Hiir, söö!
<i>ηαμῖ κᾶλα</i>	“Mis kala?”
<i>μῖ?či? μῖtku?</i>	“Lutsumaksad.”
<i>ηαμῶλταμ</i>	“Söön,
<i>šōj ηαλκα</i>	mu kõri on suur.”
<i>šaῖpčku ηαnōmta</i>	Tema puukoorest paadi
<i>ču?uη ču?kuη ḥuhuḥāta</i>	pisut ülespoole nad sikutasid,
<i>māčēns ηαmtaj</i>	end kostitama [hiir] istus
<i>μῖ?či? μῖtkohona</i>	lutsumaksaga.
<i>΄αηκαλ māwōn</i>	Hiir ütleb...
<i>ηαςῖki māwōn</i>	Laps ütleb:
<i>ηαςῖki? ηαnōmt ηäethaλαηα?</i>	“Lapsed su paadi lükkasid lahti,
<i>šaῖpčku ηαnōλ</i>	su puukoorest paadi
<i>wēnt kānaηāta</i>	vool viis ära.”
<i>΄αηκαλ ḥamaῖtaj</i>	Hiir tormas minema,
<i>nāntῖa?aj laῖtkohot ḥahataj</i>	kalalimasel laual libises,
<i>΄αηκαλ ΄aws pataλmaj</i>	hiir maha püsti torgatud kalaküpsetuspulgaga
<i>μῖnčῖimta ši?ηata</i>	oma kõhu augustas.

Šotῖpawsi võib ette kanda ka retsiteerides. Retsitatiiv võib moodustada tervikliku pala või olla pikema narratiivi episoodiks nagu laulgi.

Hant ja kalavaras (Juri Vella)

Kunagi elanud jõe ääres hant elanud hant, püüdnud kala, kala, mis tal söömisest üle jäi, kuivatanud ära, riputanud *tasa* (=pulk kuhu riputatakse kuivatavad kalad) otsa,

et kuivatada. Hiljem paneb aita, hiljem sööb. Nii ta oma päevi veetnudki. Järgmisel päeval läheb jälle mõrda vaatama, jälle saab kala. Söögist üle jääva kala jälle paneb kuivama, jälle riputab *tasa* otsa. Ükskord hommikul ärkab – mis – *tasa* otsast on keegi kala varastanud. *tasa* otsa juures on rohul jäljed – sellist asja meil varem ette pole tulnud – mis see ometi olgu. Kes see... kelle varastatud [kala]. Oioi, no mis see küll olgu. Järgmisel päeval jälle ärkab – tohoh – jälle on keegi varastanud, jälle käinud. Oioi, no mis see olgu. Pani iselaskja selle *tasa* otsa juurde – mis see olgu – vaadake teineteist [---] Jälle sai tal päev otsa, jälle heitis magama, järgmisel päeval tõuseb – ahaa, iselaskja on märki tabanud, iselaskja on märki tabanud, rohul on veri, keegi on haavata saanud. Keegi on tulnud, noole kaasa viinud. Lähen õige mööda jälgi [---]. Läks mööda jälgi, läks mööda jälgi – läks kaugele või läks lähedale – kogu aeg läks mööda jälgi edasi, veri on kogu aeg voolanud [rajale]. Korraga... maa sees on auk – justkui oleks sealt sisse pugunud – eespool jälgi pole, veriseid jälgi. Siis heitsin maa peale pikali, vaatasin selle augu kaudu alla – mis seal küll on. Tohoh – tuleb välja, et vaatan suitsuaugu kaudu püstkotta. Vaatasin, teritasin pilku:

<i>ηαμῖμ ηῖαισα</i>	Mis see küll olgu -
<i>wēša ηῖρῖμ ηῖνῖα</i>	raudes hällis
<i>šeʹew šēsami</i>	seitsmekeelne
<i>ῖḗλčāḥēʹaηa</i>	alasti lesib.
<i>hēλ munušanta</i>	Tema valge habe
<i>ῖaiηam ῖān ḥimḥa</i>	aseme serva mööda
<i>λuws taλam-ηḥ</i>	nagu luud
<i>kampulu čῖῖῖῖῖ</i>	paneb prahti lendama.
<i>luʹkiη ḥῖλumana</i>	Noolehaavast
<i>kēm kamtupi</i>	veri voolab.
<i>ῖu-ῖu-ῖu-ῖu</i>	lju-lju-lju-lju
<i>ḥēmanta kiηaws</i>	Tema ema laul
<i>ῖāλ taxuwōnuta</i>	kõlab nagu nutt.
<i>ῖu-ῖu-ῖu-ῖu</i>	lju-lju-lju-lju
<i>ῖōn mānštut(a)m</i>	“Ma olen alati öelnud:
<i>kiῖῖῖῖῖ tāsaη māλ</i>	handi <i>tasa</i> ots
<i>taʹa kaiwūηāʹa</i>	olgu tabu!
<i>tuhuliḥaʹ ηamuλkamaʹ</i>	Ainult ussikesi söögem!
<i>ῖu-ῖu-ῖu-ῖu</i>	lju-lju-lju-lju
<i>ῖaη tapatāmῖ</i>	Maa poolt määratud,
<i>num tapatāmῖ</i>	taeva poolt määratud
<i>tuhuliḥaʹ ηamuλkamaʹ</i>	ussikesi ainult söögem.
<i>kiῖῖῖῖῖ tāsaη māλ</i>	Handi <i>tasa</i> ots
<i>taʹa kaiwūηāʹa</i>	olgu tabu!
<i>(?)taʹa namšaneta</i>	[---]
<i>(?)ῖečumana mēῖῖῖῖῖ</i>	[---]
<i>kupta ῖῖῖῖῖaηan</i>	kaua elad,
<i>kātanat ῖoλšat</i>	oma vanema vanuseks.”
<i>čēḥaḥi ῖāeη ḥiḥa ῖōšitaηa</i>	Kaugema aseme peal lebab,
<i>čēḥaḥi ῖāeη ḥiḥa šānaʹkōta</i>	kaugema aseme peal mängib.
<i>ḥiῖῖῖῖῖat ῖoλšat</i>	“Oma vanaisa vanuseks
<i>ῖōn ῖῖῖῖῖaηan</i>	alati elad.”

Heitsin siis pilgu kaugema aseme suunas, tohoh – kaugema aseme peal lebavad alasti kaks eile ilmale tulnud lapsukest – üks poiss, teine tüdrukuke – niimoodi mängivad..... [---] ma nägin ilmselt meie varem lahkunud kaaslaste [st surnute] elu. Ma ehmusin, lasin sealt jalga ja läksin oma maja suunas. Sestpeale pole minu elu jooksul ühegi *tasa* otsast midagi varastatud.

Kõik, selline jutt, on see *šotpaws* või vanhl...midagi sellist.

Täide maja (Juri Vella)

Jahimees sattus võõrasse laagripaika. Inimesi polnud näha. Mees läks tšummi, istus aseme peale, äkki kuuleb kellegi hala:

<i>ʼa-ʼa-ʼa-ʼa</i>	ai-ai-ai-ai!
<i>šiʼi ηamtaʼan</i>	sa istusid mind laiaks!
<i>kuñāt tōta</i>	Kust sa oled tulnud?
<i>taʼam mānaηa</i>	Nii ta tavaliselt ütleb:
<i>ñām či ηāemaj</i>	see oli mu sõber,
<i>ñām ñihit ηamtaʼa</i>	ära mu sõpra laiaks litsu!
<i>ʼa-ʼa-ʼa-ʼa</i>	ai-ai-ai-ai!

Selgus, et mees oli istunud täi peale – ta oli sattunud majja, mille peremeesteks olid täid. Jahimees ehmus ja põgenes kiiresti laagripaigast.

Noodistus (2 rida)

Muusikalises mõttes on mõlema näite puhul tegemist teatud kindlat rütmimudelit järgiva retsiteerimisega. Ehkki intonatsioon on pigem kõneline kui laululine, võime siiski täheldada ka teatud meloodiakujunduslikke taotlusi. Tundraneenetsi retsitatiiv on kõne ja laulu piirinähtus, mis traditsioonikandjate hinnangul on siiski pigem laul kui kõne.

ISIKULAULUD

Neenetsi elu on varasest lapsepõlvest alates muusikaga seotud. Lisaks sellele, et lastele lauldakse hällilaule, mis on tavaline igas kultuuris, on vanematel kombeks olnud luua ja kinkida lapsele isiklik laul. Metsaneenetsid nimetavad seda üldistava terminiga *ησʷki-kjnaws* ‘lapse laul’. Iga konkreetset lastelaulu identifitseeritakse lapse nime kaudu (nt. *Šuunja laul*). Laulu kinkimine leidis aset pärast seda, kui lapsele oli pandud neenetsi nimi. See aga sai teoks enamasti siis, kui laps oli juba paariaastane. Laulu tekst on lühike: see sisaldab lapse nime ja ütleb tema kohta midagi iseloomulikku. Kuna lapsele laulu kinkimise komme ei ole metsaneenetsite hulgas juba aastakümneid populaarne, siis leidub meie CD-l ainult üks lastelaul, mille omanik (fotol 3) on tänaseks juba täiskasvanud mees.

šūňaη kjnaws

Šuunja laul (Tatva)

<i>šūňa d'apta paʷk</i>	Šuunja on sihvakas Pjähk,
<i>paʷk tad'a mēŋa</i>	Pjähk ta on.
<i>šūňa d'apta paʷk</i>	Šuunja on sihvakas Pjähk,
<i>paʷkaj</i>	minu Pjähk.
<i>waimad'om ηaiʷkuljta</i>	Oma halvemat jalakest,
<i>ηaiʷkuljta</i>	oma jalakest
<i>mansaptāňŋata</i>	hakkab ta liigutama,
<i>[waimad'om ηaiʷkuljta]</i>	[oma halvemat jalakest],
<i>ηaiʷkuljta</i>	oma jalakest.
<i>šūňa d'apta paʷk</i>	Šuunja on sihvakas Pjähk,
<i>paʷk mantj ηa-ňäe</i>	Pjähk ütleb.

Foto 3. Šuunja

Täiskasvanuna saab metsaneenetsist uue laulu omanik. Igaüks, nii mees kui naine, loob selle endale ise. Laul saadab metsaneenetsit kogu elu. Laulu tekst talletab tema mõtted, tunded, tähtsamad sündmused enda ja mõnikord ka ta pereliikmete elus.

Metsaneenetsid nimetavad neid laule tänapäeval sageli venekeelse terminiga *ličnaja pesnja* (‘isiklik laul’). Kasutusel on ka ka metsaneenetsikeelne variant *ňžšaη-kjnaws*; harvemini määratletakse neid kui saatuselaule (vene k. *pesnja sud'by*). Traditsioonilises keskkonnas kasutatakse siiski ka omakeelset nimetust *kaʷmááōma kjnaws* (‘joomalaul’), kuna neid laule lauldakse napsitades. Nende erinevate terminite taga seisab siiski ainult üks teatud laul, mida lauldakse samal viisil ning mille tekst võib olenevalt esitamise olukorrast küllaltki tugevasti varieeruda. Sama liiki laulud on olemas ka teistel Siberi väikerahvastel.

Isikulaulul on neenetsite elus kahesugune funktsioon. Ühest küljest see identifitseerib isiku. Laulu omaniku lähedased tunnevad tema laulu mitte ainult teksti, vaid ka viisi järgi. Informantide ütluste kohaselt laulu omanik oma isiklikku laulu kainena meelsasti ei laula. Teatud isikule kuuluvat laulu esitab üldiselt keegi teine, kes võib laulu tekstis mainida, kelle laul see on (eriti, kui lauldakse võõrale). Sugulased ja lähemad naabrid tunnevad laulu omaniku laulu kuuldes nagunii ära.

Suurem osa laule sellel CD-l pole lauldud autori esituses. Paljude laulude omanikud on tänaseks meie hulgast lahkunud ning nende laule laulavad nüüd nende sugulased.

kaʔat nuʔča nu kɨnaws

Kalljati pojapoja laul (Tatva)

<i>mɪʔa ɳaiwa ɳiŋ hāʔaʔku kānōm</i>	Rahva pea kohal (=kõigist rohkem) loomi saan saagiks,
<i>taʔaham kānōm, kāʔa kānōm</i>	oravaid saan saagiks, kalu saan saagiks,
<i>mɪʔa ɳaiwa ɳiŋ kānōm</i>	kõigist rohkem saan saaki
<i>dʔamt kǣernaj wihana wēparki</i>	Kui Oobile lähen, tuura-
<i>kāʔam kānuŋāt</i>	kala saan saagiks
<i>kapidʔiʔ nāwʔ ɳiŋ</i>	hantidest rohkem.
<i>wɪnt kǣernaj čōhām kānuŋāt</i>	Kui tundrassa lähen, rebaseid saan saagiks
<i>mɪʔa ɳaiwa ɳiŋ</i>	kõigist rohkem

paʔk-wǣʔku kɨnaws

Pjahk-wǣku laul (Tatva)

<i>dʔaha mārhana</i>	Jõe lõpus (=ülemjooksul)
<i>maɳ dʔiʔlēm</i>	ma elan.
<i>hamɳʔāŋk dʔuʔuj</i>	Viiskümmend [põhjaõtra] mul on,
<i>tēʔat paʔkat</i>	olen rikas, olen Pjahk.
<i>num-to wɪŋkna</i>	Num-to tundras
<i>tēʔat paʔkat</i>	olen rikas, olen Pjahk.
<i>hamɳʔāŋk dʔuʔuj</i>	Viiskümmend mul on,
<i>neniʔsa tadʔaŋa</i>	tõesti on,
<i>tēʔat paʔkat</i>	olen rikas, olen Pjahk.

Foto 4. Pjahk-Väehku

wēʔlaj kɨnaws

Vella soost naise laul (Pjahk-Väehku)

<i>kukiŋamiʔhāna</i>	Ükskord
<i>wēʔlaj šōdʔuŋa</i>	Vella(tar) laulab hästi,
<i>wēʔlaj mēʔlat</i>	Vella(tar) on usin.
<i>šūtɪʔa tohot</i>	Šuutõlja, las ma tulen,
<i>hānat tohot</i>	sinuga koos tulen!
<i>šičaj ɳutaj</i>	Kaks kätt mul,
<i>ɳučej tadʔaŋa</i>	käekest on.
<i>šiča dʔapta ɳāej</i>	Kaks sihvakat mu jalga,
<i>hōdʔu hiʔiʔlaha</i>	poolteise-aastase põdramullika sarnased,
<i>hahaʔ wēŋkān</i>	kiired nagu 3ne narta.
<i>hahaʔ wēŋkān</i>	
<i>dʔuʔsimɪ kanaan</i>	
<i>dʔuʔsimɪ</i>	
<i>wēʔlaj šōdʔuŋa</i>	Vella(tar) laulab hästi,
<i>dʔaha šaʔčaaʔ kāna</i>	jõekalda liiva mööda minnes

<i>d'ālaš kād'ina</i>	nuttes jääb maha.
<i>šūti'l'a kad'an</i>	Šuutõlja sa läksid,
<i>še'ej kād'inān</i>	mind maha jätsid.

pa'k-wäe'ku nemanta kijnaws

Pjähk-Väehku ema laul (Pjähk-Väehku)

<i>še'ew d'u? hōd'ōj</i>	Oma seitsmekümne vasika
<i>nūla'kusad'an</i>	järgi ma varem tavaliselt jooksin.
<i>māmpa'j ηōtna</i>	Kui ma nii ütlen, on see õige.
<i>poηu? māλhana</i>	Pimide ülemjooksul
<i>še'ew d'u? hōd'ōj</i>	mu seitsekümmend vasikat,
<i>nūla'ku'sumaj</i>	kelle järel ma olen jooksnud.
<i>il'a'ko kād'imj</i>	Õlljähkost maha jäetud
<i>pa'k-wäe'ku šāljaj</i>	Pjähk-vähko-t kaenla
<i>wāηkan hintaλiηamaš</i>	all varjasin.
<i>pa'k-wäe'kod'i taλam</i>	Mu Pjähk-vähko-t niimoodi
<i>il'a'ko hīča kāna</i>	Õlljähko kaasa ei viinud.
<i>šāljaj wāηkan</i>	Oma kaenla all
<i>hintaλiηamaš</i>	varjasin,
<i>tjti d'olškata</i>	aga tegelikult
<i>kānawaš wīwīηātaš</i>	tal oli plaanis kaasa viia.

pa'koj-kijnaws

Pjähki soost naise laul (Pjähk-Väehku)

<i>pōn mānštūn</i>	Kogu aeg ütled,
<i>kajηūto'ma pa'k</i>	Kajngutooma Pjähk,
<i>pōn mānštūn</i>	alati ütled:
<i>ma'aj kām kaj?</i>	mine eemale mu majast.
<i>pehča'koj hūj</i>	Pentšahko, mu poeg,
<i>wīη nallu kōλam</i>	Metsikut põdrapulli
<i>kānuηāt</i>	tavaliselt saan saagiks.
<i>ηahanλōta wē'la</i>	Ngahanlhjoota Vella
<i>λusa? kānaηātuš</i>	venelased viisid ära.

Foto 5. Tula Pjak

uči kijnaws

Utši laul (Tula)

<i>paηi ha'la wē'la</i>	Loll Vella,
<i>mēλ še'ej me?</i>	ruttu mind võta [naiseks]!
<i>nātaj mēλat</i>	Mínust tragimat
<i>ie nīn kōn</i>	naist sa ei leia,
<i>ie nīn kōn</i>	naist sa ei leia,
<i>mēλ še'ej me?</i>	ruttu mind võta!

<i>nātaj mēlat</i>	Minust tragimat
<i>ne nīn kōn</i>	naist sa ei leia.
<i>ηακα ηῖthat</i>	Suurest Nōdast
<i>tuhij mōmaj</i>	tuhiis(itar) viskas mind
<i>wēša ηpupuhana</i>	raudses hällis
<i>num-tōta hēat</i>	Num-to jääle,
<i>tuhij mōmaj</i>	tuhiis(itar) viskas mind.
<i>paηi sa?la we?la</i>	Loll Vella,
<i>mēλ še?ej me?</i>	ruttu mind võta!
<i>muj häetpaj</i>	Malitsa õmbleksin,
<i>šiši wāηku? šēλ</i>	mis istub seljas nagu valatult.
<i>pēma häetpaj</i>	Saapad õmbleksin,
<i>šiši wāηku šēλ ka?mnaj</i>	mis istuvad nagu valatult.
<i>autāj hūj</i>	Autat, mu poega,
<i>dapta tuhīthat kajmu?jmāej</i>	rühikast tuhiisist mulle jäetud mälestus(esem)ena kasutan.

ngäe?nama pūšanta kijnaws

Ngäenama naise laul (Tula)

<i>ηακα amīahana</i>	Suures Kazōmis
<i>dapta pajita-šo</i>	pudeli peenikest kaela
<i>pōn hā?mpīm</i>	pidevalt hoian.
<i>tānīλā hēnsatī</i>	Danila emapōdral,
<i>hahaλ hēnsače?ej</i>	kolmel emapōdral
<i>pāšta kīsumna</i>	piki teed
<i>wāl?ši me?dan</i>	ilma kajurikepita sõidan.
<i>pātami kīsumna</i>	Piki teed
<i>wāl?ši me?dan</i>	kajurikepita sõidan
<i>num-tontuη dēt</i>	Num-to poole
<i>wāl?ši me?dan</i>	kajurikepita sõidan.
<i>ηahanītun hēt</i>	Olen nende Ngahanō naine.
<i>he hīw?ηa</i>	
<i>wāl?ši me?dan</i>	Kajurikepita sõidan.

utpi hēma kijnaws

Utpi ema laul (Tatva)

<i>pīlat wīηkna jōlh jahači</i>	Pōlhjat-tundras sada pōdrlehma
<i>daptu wē?k-</i>	hanekaela
<i>λaha jōlh jahači</i>	sarnased. Sada pōdrlehma.
<i>dēwa wātarpōš</i>	Orbusid üles kasvatades
<i>če?t ηaha hēma</i>	nelja Ngaha[nō] ema.
<i>dēwa wātanaēt</i>	Orvu kasvatasin üles.
<i>pīlat wīηkna</i>	Pōlhjat-tundras
<i>daptu wēλulaha</i>	haneparve sarnased

Iga isikulaul, milles autor jutustab oma elusündmustest, on üks killuke pere või suguvõsa ajaloost. Viimasena esitatud laul kuulus Tatva vanavanaemale ning on üle saja aasta vana. Tatva pole teda kunagi näinud, kuid teab midagi tema elu kohta ta laulu põhjal. Enamasti lõpeb selline “perekonnakroonika” praeguste keskealistega, sest nooremate hulgas ei ole laulu loomise tava enam populaarne. Samas pole see žanr tänapäeval kaugeltki hääbunud, kuna oma vanemate ja teistegi lähimate sugulaste ning tuttavate laule mäletatakse veel ning lauldakse autentses kasutussituatsioonis.

RITUAALSED LAULUD

Metsaneenetsid tunnevad kaht liiki loitse. Nii nagu kõigil rahvastel, on ka metsaneenetsitel olemas nõ. olmeloitsud igapäevaste pisihädade tarvis, mille kasutamine pole kunagi nõudnud šamaanistaatust. Sellesse liiki kuulub Tatina Tjotti esitatud sääseloits “Pin-pinej”. Loitsusõnade selgituseks lisas Tatina:

Varem, kui püstkojad olid, siis püüiti kõik [avad] kinni katta, et sääski sisse ei tuleks. Aga [püstkoja] keskel tehti suitsu. Varem ju [sääse]määret ei tuntud. Ja siis pärast nad hakkasid sääski nii [peletama]: pin-pinei, pin-pinei... See “pin-pinee” ajab sääsed minema. Räägin: “Suitsu, suitsu ma ajan, minge välja...”

Foto 6. Tatina

Professionaalseid loitsijad e. šamaane nimetavad metsaneenetsid *tāčipā* ning šamaanilaule *tāčipātma-kjnaws*. Teatud mõttes on ka šamaanilaulud isikulaulud, kuna nad kuuluvad konkreetsele šamaanile. Samojeedi šamaanilauludele ei omistata üleloomulikkude päritolu – need on šamaanide eneste poolt loodud. Sellest hoolimata kannab iga laul teatud väge, mistõttu nende laulmine kellegi teise poolt ning väljaspool rituaalset tegevust on šamanismi aktiivse funktsioneerimise aegadel olnud tabu.

Pole olemas lihtsalt šamaanilaule. Igaühel neist oli oma kindel koht ja funktsioon loitsimise struktuuris ning lisaks šamaanile, kelle suu läbi need laulud kõlasid, tavaliselt veel teinegi isand. Nimelt on enamasti laule seotud šamaani abivaimudega, kelle rollis esinesid enamasti Siberis elutsevad loomad ja linnud. Nii võiksime siis ütelda, et šamaanilaul on topeltomand.

Kaks plaadil leiduvat šamaanilaulu kuuluvad tõenäoliselt ülalkirjeldatud kategooriasse: need on kaurilaul ja kurelaul, mille omanikuks oli šamaan nimega Kalljat.

kalʼat kālikāt-kjnaws

Kalljati kaurilaul (Tatva)

<i>maʼtʼli maʼtʼli paʼaʼa</i>	Ainult kuus, ainult kuus kauri
<i>paʼaʼa paʼaʼa</i>	kauri kauri
<i>waʼptuŋ mǎnʂtuʼ mǎnʂtuʼ</i>	rääkima hakates ütlevad:
<i>kalʼat tūdʼin</i>	“Kalljat, tule
<i>ʂiʼwimtjĭjä</i>	seitsmendaks!
<i>hǎnanaʼ hǎnanaʼ tūdʼin</i>	Meiga, meiega tule!”
<i>maʼtʼli paʼaʼa</i>	Ainult kuus kauri
<i>waʼptuŋ mǎnʂtuʼ</i>	rääkima hakates ütlevad:
<i>tohomaʼ tōmĭn ĩjĭdʼiʂiʼ</i>	“Tuleksid ometi meiega,
<i>ŋaiʼla paŋiʼdʼūt hǎŋuʼlĭŋaʼ</i>	riided sul mädanevad,
<i>maʼnaʼ num nēʂanaʼ</i>	taeva, meie isa poolt
<i>tǎmĭ paŋiʼdʼūnaʼ</i>	antud meie riided
<i>wiʼkāt wiʼkāt maŋiʼla</i>	vett hülgavad,
<i>hĭŋuʼlta niʼ ŋaʼ</i>	mädanenud nad ei ole.”

<i>kaʼat čiki wāta namtaš</i>	Kalljat, kuuldes seda juttu
<i>kōraj malta malta</i>	nahkse malitsa
<i>wiʼt mōηata</i>	vette viskas
<i>λαρhalata</i>	heitis
<i>kaʼtaš kaʼmaj</i>	[vette see] ulpima kukkus.
<i>šiʼwimtiηä kaʼat paλαʼaj</i>	Seitsmendana Kalljat lehvitas tiibu.
<i>dʼuraʼ dʼahaʼna</i>	Soojal maal
<i>kaʼat dʼatiλa</i>	Kalljat käib,
<i>kaʼat mantj</i>	Kalljat ütleb...
<i>či</i>	Kõik.

kaʼat kaλuη-kjnaws

Kalljati kurelaul (Tatva)

<i>kaʼat mantj</i>	Kalljat ütleb:
<i>šāʼaʼt dʼiλiwsuta</i>	“Kui kaua te veel elate.”
<i>kaλu dʼātmaj</i>	Kurg kõndis
<i>hūmta wātāš</i>	oma last kättpidi vedades
<i>kaλu taλam ma</i>	kurg ütles nii:
<i>čuki numuʼ hū</i>	“Nende taevaste laps,
<i>čuki kāhuʼ hū</i>	nende jumalate laps,
<i>pjtuη kačituη</i>	nende ninad, nende küüned
<i>husāš kān</i>	kui lõpevad,
<i>maj kānηaj</i>	me sureme,
<i>tajna kānηaj</i>	siis sureme.”
<i>čiki kaʼat kaλuη-kjnaws</i>	See on Kalljati kurelaul.

Kauri- ja kurelaul pole salvestatud autentses situatsioonis e. loitsimise ajal. Laulude tegelik omanik elas Ljamini jõe ääres. 1914 aastal, kui Lehtisalo temaga töötas, oli ta umbes 80-aastane. Plaadil kuuleme tema laule sellisena, nagu need on säilinud tänaste metsaneenetsite mälus.

Siberi rahvaste šamanismis oli laialt levinud kärbseseene pruukimine selle hallutsinatsioonide tekitava omaduse tõttu. Kärbseseene oli tõhus abivahend transsi langemiseks. Selles seisundis sooritasid šamaanid oma ekstaatilisi reise vaimude ilma. Kärbseseene pruukimise tavaga on seotud kärbseseenelaulud, mida metsaneenetsid nimetavad *wīpi-kjnaws*. Šamaan laulis neid trummi saatel, seistes ühel jalal ning jäljendades sel moel seent.

Järgmise kärbseseenelaulu omanik oli šamaan nimega Võlla Allju. Kuna me oleme salvestanud laulu Tatva esituses siis on laulu tekstis segunenud Allju sõnad tema loitsimistehnika kirjeldamisega tatva poolt.

wēʼla aʼu wīpi-kjnaws

Võlla Allju kärbseseenelaul (Tatva)

<i>šeʼew wīpi -hé</i>	Seitse viipi-tüdrukut,
<i>šeʼew wīpi-hé</i>	seitse viipi-tüdrukut,
<i>ηjli čahaη pađiλāλαʼ</i>	veel sinnapoolle minge!
<i>čolaj tađa</i>	Mul on vöö,
<i>šihilčičiʼ dʼātmj</i>	šihilhtšaʼte sepistatud,
<i>hahaλ ηjisuηoʼta</i>	Sel on kolm liigendikohta,
<i>čolaj tadaηa</i>	mul on vöö.

<i>še'ew wīpi-hé</i>	Seitse viipi-tüdrukut,
<i>d'āla? kuna</i>	kus on teie maa.
<i>šihilčiči? d'ātmī</i>	Šihilhtša'te tehtud.
<i>ηίλι čahaη pađilāla?</i>	Veel sinnapoole minge.
<i>kukīhamīhāna mantī</i>	Teine kord ütleb:
<i>d'iwsu'ta pūl'an</i>	“Peale meid jäänud hällilapsed,
<i>ηaš'ki? tuλα? řa'taηāta</i>	lapsed, lisage oma tulle puid.”
<i>še'ew wīpi-hé</i>	Seitse viipi-tüdrukut
<i>tun pakaλ'at</i>	ronisid tulle,
<i>a'ōλ ha?maj</i>	Allju ju suutis,
<i>řemaši tun nūλ'at</i>	saabasteta tulle seisis,
<i>tuhuna taλaηa</i>	tules tantsib.
<i>tu'ta tuη nīna</i>	Tulise tule kohal
<i>še'ew wīpi-hé</i>	seitse viipi-tüdrukut
<i>d'oholku?nī?iw</i>	teda ju ajavad segadusse.
<i>tajna mantī, me</i>	Siis ütleb, noh:
<i>ηamī d'ālahana</i>	mingil päeval
<i>taλam mantηāta?</i>	nii ütlete:
<i>ηupuna ηaš'ki?</i>	“hällilapsed,
<i>nīlīma? taλšāš</i>	meie vanaisa oli selline.”

Kärbseseene pruukimise tava on metsaneenetsitel nüüdseks levinud ka väljaspoole rituaalset konteksti, nagu räägib Juri Vella:

Kärbseseenelaulu lauldakse siis, kui pruugitakse kärbseseent. Seda tehakse siis, kui inimene tunneb vajadust saavutada seisundit, mille kutsutakse esile kärbseseene kasutamine. Seda vajadust tunneb inimene siis, kui keegi haigestub, šamaani pole läheduses, kuid on vaja sooritada üleloomulikke toiminguid. Igäiks võib seda mingil määral teha, muide, ka ilma kärbseseeneta, kui suudab keskenduda. Kärbseseen aitab kiiremini ja paremini keskenduda oma siseilmale.

Traditsiooni hääbumine ja tabude taandumine on toonud kaasa sügavaid muutusi nii muusika kontekstis kui muusikas eneses. Tänapäeval on võimalikuks saanud šamaaniviisi siirdumine naljalaulu žanrisse ning šamaani enese muutumine pilkealuseks isikuks.

NALJALAUDUD

Metsaneenetsi naljalaulud on sellised laulud, kus pilgatakse konkreetsete inimeste puudusi või nõrkusi ning kirjeldatakse täbaraid olukordi, millesse nad on sattunud. Laulu viisina kasutatakse tavaliselt pilkealuse inimese isikulaulu viisi. Me esitame siin näitena Jantša kärbseseenelaulu viisil loodud naljalaulu. Räägitakse, et ta oli nii vana, et jäi loitsides aeg-ajalt lausa poolelt sõnalt tukastama. See on olnud aluseks järgmisele naljalaulule, kus Jantša šamaanilaulu tekst vaheldub nohisemise ja norsatustega. Laulu esitus on vürtsitatud miimika ja žestidega.

Foto 7. Juri Vella

Noodistus (5 rida)

Kärbseseene laul (Juri Vella)

1. Kärbseseene-ema... *lohe, norskamine!*
2. Kärbseseene-ema, ema laulu siin viin läbi.
3. Kärbseseene-ema, ema laulu siin viin läbi. Oma lapsi vedades, vedades (käest kinni) siin tšummi riide alt poen/ronin... *!norskamine!*
4. Mu lapsed et näeksid üht päeva, päeva, välja tõmban, välja tõmban.
Ühe jala peal, peal hakkab laulma. *!Kõne:* Kärbseseent kui ta on söönud, oma pead raputama hakkab, rääkides laulab edasi. Ühe päeva, päeva tirin (siia) välja. Siitpeale jälle [jäab magama]. Homset/
5. päeva, päeva ma näen *!kõne, norskamine!*
6. Noh, siis jälle olevat magama jäänud.

•••

Metsaneenetsi laulud ei ole loodud kontserdilaval esitamiseks. Neid lauldakse enamasti väikeses seltskonnas õhtut veetes. Laulude kaudu tuleb väga otseselt esile muusika funktsioneerimine kommunikatsioonsüsteemina. Sageli omandab laul dialoogi jooni: kuulajad reageerivad lauliku tekstile omapoolsete repliikidega või esitavad täpsustavaid küsimusi laulus kirjeldatavate sündmuste kohta. Samuti läheb laulja sujuvalt üle laulult kõnele ja vastupidi, muutes piiri muusika ja kõne vahel üsna ebamääraseks. Sisu – see, mida laulik kuulajaile ütelda soovib, on neis lauludes kindlasti olulisema tähtsusega kui viis.

Metsaneenetsite hinnanguil on hea laulja see, keda kuulates võib lausa näha kõike, mida ta püüab ütelda. Oluline on, et muusika elementidest moodustuks sulam, kus kõik osad (viis, sõnad, hääleomadused, poos ja žestid) oleksid õigesti tasakaalustatud. Neenetsi laulik pole ainult vanade laulude reprodutseerija – ta on üsna suuri improvisatsioonilisi vabadusi rakendav loovisik.

Kuulaja paneb kindlasti tähele, et metsaneenetsi laulud sel plaadil kõlavad erinevalt. Nooremad metsaneenetsid on bimusikaalsed nii nagu nad on ka kakskeelsed. Nad valdavad hästi euroopalikku laulustiili, mille on omandanud koolis või raadiot kuulates, ning ka traditsionaalseid stiile, mille eripäraks on libisevad helid, melismid ja sageli ka regulaarse meetrumi puudumine. Euroopalikud musitseerimismid on hakanud murendama traditsionaalsete stiilide eripära. Käesolev CD on ülevaade metsaneenetsi traditsionaalsetest lauludest just sellistena, nagu neid tänapäeval lauldakse.

*Kaur Mägi
Triinu Ojamaa
Eva Toulouze*